

Іван Клименко

ЛЕГЕНДА

Курінь рибальчин там на березі крутім,
Де в даль тече Дніпро, ховаючись за обрій.
Живе хороший дід на місці тім
І сушить рибу він на сонці золотім
Та вечорами юшку варить добру.
Сиділи ми, вогонь обох нас грів,
І дід мені легенду розповів.

Заграв Дніпро, постали чорні хвилі,
Всміхнулася пробуджена земля,
Орли затрепетали бистрокрилі —
У бідній хаті народилось немовля.
І заревів Дніпро у білій піні
Так гучно, що здійнявся кипучий вир:
«Я був за всіх сильніший на Вкраїні,
А зараз дужчий народився богатир.
Та будь щаслива пам'ятна година,
Хай сонце нам привітно засія,
Прийму народження великого за сина,
І будемо у щасті — він і я».
Над горами орли заклекотали,
Злітаючи у небо в денний час.
Під сонцем, угорі, вони сказали:
«З'явивсь орел могутніший за нас,
Нам треба всю сім'ю свою зібрати
І викрасти його поміж людьми,
Приймем народження великого за брата,
І будемо у щасті — він і ми».

I

Напровесні земля травою вбрана,
Під хатками похилими цвіте,
І славляться Моринці та Вільшана,
Бо славний богатир у них росте.
І виріс він, струни торкнувся рукою

І дивна, дивна пісня полилась,
І в тиху ніч у небі, над рікою
Нова червона зірка зайнялась.
Вона над краєм стомленим сіяла,
Коли вечірній дихав вітерець,
І цим землі мовчазній віщувала,
Що народивсь на ній бунтар - співець.

II

Тарас співав: царі і царенята,
Настане суд, великий день гряде,
І з головами вашими проклята,
Корона нам під ноги упаде.
І діждуться народи волі, миру,
Бо в путь зійшла нам праведна зоря,
Брати мої, нагострюйте сокири,
Рушайте на панів і на царя!
Гнітили нас ярмом пани віками,
Змете їх правда строга на землі,
І не ростимуть діти байстрюками
В убогім і обшарпанім селі...
На сполох б'є бунтарська пісня всюди,
Пожарища здіймає уночі,
Ії стрічають радо бідні люди
І з нею загартовують мечі.
Довідався про це — злякався цар,
Приспівників усюди посилає,
Знайти живим чи мертвим вимагає
Співця, щоб більше не співав бунтар.
Як хлинули війська понад Дніпров'ю,
Степами, аж до тихого Дінця,
Змішалася в боях земля із кров'ю—
Не віддавав народ свого співця.
Ще слово на устах співця бреніло,
Підкралися до нього вороги,
І от вп'ялись жорстокі ланцюги
Залізною гадюкою у тіло.

III

Стояв Тарас, дорогою втомився,
А перед ним сидів на троні кат.
Він тихо встав, всміхнувшись, уклонився:
— Ну, поговоримо з тобою, брат.
Невже ти хочеш вмерти в тяжкій праці,
Що не оспівуєш в піснях царів?
Якщо прославиш їх, то будеш у палаці

І станеш ти найкращий з кобзарів.
Я дам тобі, що тільки довподоби,
Ходитимеш ти в золоті, в шовках,
Тебе носитимуть лакеї на руках,
Навіщо тобі злиденні хлібороби?
Прославимо з тобою світлий час
Мого великого, святого царювання.
То згоджуйся ж, Тарасе, без вагання ...
І без вагання так сказав Тарас:
— Народу — світ, а вас — погана капля,
Не буду я служити тобі, тиран!
Як зникнеш ти й твоя цариця-чапля,
Як зникне на землі останній пан,
Тоді народ незлим і тихим словом
Мене з любов'ю в серці спом'яне
У новий час, в сім'ї великій, новій.
— Мовчи, мужик! Тепер же не мине
Тебе ні смерть, ані жорстокі муки!
Пов'язано Тарасу ноги й руки.
Отак співця кривавий цар скував,
Щоб він пісень про волю не співав.

IV

Злетілися гірські орли й орлята
І мову між собою повели:
— Нам треба виручить з неволі брата,—
Сказали уодно гірські орли.
З усіх країв злетіли всі відразу,
Під небом линучи у висі голубій.
Орли Молдавії, України і Кавказу —
Полинули усі на смертний бій.
І бій настав, розрушились в'язниці
І вільним став великий наш Кобзар,
І без царя живе він у світлиці,
Бо пропадом пішли пани і цар.
По всіх краях його стрічає кожний
Під променем ясным, у світлий час.
В нову сім'ю прийшов живий Тарас
Із кобзою, міцний, непереможний.

Харків 1938 р.

Наум Розін

ПОРТРЕТ

ОПОВІДАННЯ

В низеньке віконце підвалу дивився запізнілий петербурзький панич. Важкий туман впритул припав до віконця і в підвалі трудно було б одразу визначити: чи це сірий світанок, чи день уже, чи вже й надвечір'я.

В кімнаті було двоє: господар — художник Іван Максимович Сошенко та його гість — кріпак полковника Енгельгардта і найкращий покойового маляра Ширяєва — Тарас Шевченко.

Господар малював, гість сидів у кутку на низенькому кріслі — мурий, похнюплений.

— Ат, клятий туман, — сказав дразливо господар, повернувшись мольберт так, щоб на нього падало несміливе світло з віконця. Шевченко не відгукнувся на ті слова.

Розмова, як і багато разів до того, точилась все навколо тої самої страшної, кріпацької.

Повідавши Сошенкові про місце продажу кріпаків у Петербурзі — коло Синього мосту на Мойці, про те, як розлучають там дітей з матерями — бо, бач, панові молодиця сподобалась — а дитина на що ж йому! Тарас сказав з гнівом:

— Хіба кріпаки не такі ж люди, як інші вольні сословія! Невласник — страшна це річ, Іване Максимовичу! Страшна, нестерпна, найпротивніша людському єству!..

Не вперше Сошенко, чуючи ці болючі слова свого юного друга, так несподівано знайденого в цьому великому, рідному, нестерпному Петербурзі, не вперше Сошенко ладен був віддатись від почуття гніву і безсилля, чимось пособити горю друга. І що він міг зробити для цього юного невольника-крепака, якого взнав недавно, а полюбив дужче, ніж рідного брата. Що міг зробити він, горопашний художник, що працював цілі дні зза шматка хліба насущного...

Цього разу Сошенко вже не втішав Тараса словами надії. Бажаючи перевести розмову на інше і не бачучи в Тарасових очах звичного згортка сірого грубого паперу, Сошенко запитав:

— А де ж твої малюнки, земляче, чому сьогодні без них? Завжди, намагаючись скинути з себе гнітючий настрій, наче вагу, що давила плечі, Тарас посміхнувся:

— Це я послухався вашої поради, учителю, і наробив біди - лиха ...

Втішений прикрим здивуванням Сошенка, Тарас продовжує:

— Послухав вашої поради, почав пробувати аквареллю треті з натури. Вибрав собі для перших спроб земляка нашого челядника, козака Івана Нечипоренка та й малюю собі ... На мою побачив у Нечипоренка ті малюнки наш пан. Сподобався йому і відтоді примушує мене писати портрети з метрес укоханих. А що пан наш, нівроку, ласий, то мені вистає роботи ... Ото, бува, з високої ласки, пан і таляром обдарує.

Сошенко співчутливо похитав головою.

— Виходить не стала в пригоді тобі, Тарасе, моя порада?

— Та де ж ні, Іване Максимовичу, — жваво відгукнувся його співчуття Тарас. — Ого, щей пак! Генерал один — знайомих нашого пана, побачивши ті портрети, замовив мені свій власний портрет. Сказав: добре намалюю — 50 карбованців дасть!

— То виходить пофортунило, — з тим же жалем промовив Сошенко.

— Пофортунило, — вже не приховуючи гіркоти, сказав Тарас, — така вона невольницька фортуна ... І в того Ширяєва боти не переробиш — набридло без краю молоти в жорнах, та мумію, красити підлоги, дахи та паркани ... Бодай йому або тому проклятому Ширяєву — груба й жорстока людина! В його й нужді провінши свою юність і так-сяк виповзши на повер-життя, він вже не вірує ні в які людські чуття. Він знає одне: тебе гнули, тепер ти гни, тебе не гладили по голіві, і ти не гладь ... Не витерплю я, Іване Максимовичу, не витерплю не сила вже!..

Тоді Сошенко нижче схиляється над картиною, щось малює, чи удає дуже заклопотаного, щоб не бачити сліз, блищать на Тарасових очах. Схвилюваний Тарас повертає до вікна. Віконце — врівень з тротуаром. Шибки спітніли, побіжать брудні патьоки. За віконцем безперервним потоком люди, ідуть - ідуть, з віконця видно ноги в чоботях, в постолах в личаках ...

Важко відбиваючи крок, вулицею йдуть солдати, ідуть струнчившись, з застиглими обличчями, посинілі від холоду пруження.

Прохожі спиняються, проводжаючи очима солдатиків, стає перед самим вікном, Тарасові вже не видно обличчя датських, він бачить одні ноги, що рівно, не згинаючись, виступають об землю: раз - два ...

Іх ведуть на плац — важка тая солдатська муштра!

Коли солдати проходять, Тарас помічає, що за вікном сніг, чистий, зірчастий, лапятий сніг, — наче білий цвіт вишні у далекій Кирилівці.

І Шевченко ясніє.

Він згадує світлі весінні петербурзькі ночі, коли втікши від тяжкого дня надсильної роботи від свого ненависного хазяїни — покойового маляра Ширяєва, якому на 4 роки продав душу його пан Ангельгардт, — як у ці весінні ночі, він ішов по Неву ...

Палати, палати понад тихою рікою, берег весь ушитий каменем, наче величезне дзеркало, відбиває все в собі спокійна вода.

Постоїть, задуманий, сумний коло Зимового палацу, подивися на Неву, на велику і страшну фортецю за Невею і піде ... Він згадує, як перед сходом сонця він поспішав до Літнього саду, на перевернутому спід фарби відрісдає перед статуями, прикрашають алеї саду, і змальовував ці статуї на грубій папір.

Він згадує той ранок, коли його застав за цим малюванням Сошенко.

Він стояв перед Сошенком розгублений, зніяковілий, босий, шапки, в полотняних штанах і сорочці, забруднених фарбою. Він згадує той сонячний ранок — повік незабутній! — коли йому - доля так несподівано звела його з рідною душею, з Сошенком, що став йому за вчителя, за брата, за друга ...

Для чого звела? Щоб насміятись над сиротою - невольником, щоб пізнав він гірку радість дружби невольника з вольним соком, гірку радість дружби, що тільки зміцнила в ньому страшну радість його невольництва ...

Він, благословенний цей день, благословенна тиха красуня Нева, холодний город, і прямі алеї Літнього саду, благословенна земля за те, що звела його з побратимом Сошенком, з цією світлою душею.

Тарас наче чує, як чиясь рука несподівано лягає йому на плече і рідний голос промовляє:

Звідкіль, земляче?

З Вільшаної.

Оттакої! І я ж з Вільшаної.

Наче повторюється в цю мить ця мрія - згадка. Шевченко лягає на плече рука друга, як ця рука, злегка натискуючи плече, повертає його від вікна, і Сошенко говорить тихо:

Не журись, земляче, удар лихом об землю, може ще щось придумаємо ...

Наче тільки про це й думав, додає удавано - жваво:

Знаєш, Тарасе, немає в мене сьогодні охоти йти кудись, лишень, дома потрапезуємо. Сходиш, купиш те - се ...

Гаразд, Сохо, — каже Шевченко по-товариському, посміхнувшись, і каже так, бо знає, що простота і безпосередність в обороту радує побратима, — потрапезуємо тут, Сохо, це ще раз.

Виходячи з кімнати Сошенкової, підіймаючись східцями, Тарас відстає від здивування: двоє пишних панів прямують до

Сошенкової кімнати, а коло будинку стоять багаті сани і гарячі б'ють копитами землю.

— І що б то за гості до Сохи,— думає здивований Тарас, ідучи вулицею,— ще таких пишних не доводилось у нього чити.

Тим часом Сошенкові гості, щойно зайшовши до кімнати, зразу ж почали розмову про Тараса.

— Оце і є той юнак, про якого ви нам говорили,— сказав один з гостей,— ми зустріли його на порозі. Мене вразило лице — якісь наче дівочі очі... Це він, Іване Максимовичу?

Сошенко хитнув головою.

— І він кріпак?

— І він кріпак, учителю,— з боєм сказав Сошенко,— свої 23 роки він зазнав стільки горя і стільки кривавих сліз.

— У нього лице митця,— знов сказав гість,— покажіть йому малюнки.

Сошенко розгорнув перед гостями кілька згортоків сірого перу і гості почали уважно розглядати Тарасові малюнки.

Вони перегортали їх один за одним — це були все малюнки статуй, що прикрашують Літній сад: Сатурн, що пожирає дитину, всміхнені богині...

— Але чому у вашого учня немає жодного відтушованого малюнку? — в один голос спитали гості.

— Мій земляк,— відповів Сошенко,— рисує їх крадьком перед сходом сонця, втіки з свого горища, так щоб не знав господар, він не бачить ніколи цих речей освітленими...

— Алеж талановито як,— знов сказав гість.

— Талант у кайданах,— з гіркотою зауважив Сошенко.

Погляд гостей надовго затримався на майстерно змалюваній Лаокооновій масці.

— Ви погляньте,— підняв один з них малюнок,— як рвуться з цих уст,— і раптом кинув з гнівом малюнок на стіл. Ні, це варварство, це вандалізм! Скажіть прізвище пана талановитого юнака — я сам до нього поїду.

— Полковник Енгельгардт, учителю,— сказав Сошенко.

— Гаразд, я сам говоритиму з ним,— повторив гість і попрямував до дверей.

Тарас, що в цей час повернувся з своїми покупками, стикнувся з ним коло самих дверей.

Зайшовши до кімнати, він став, розгублений, на порозі, чивши, що другий гість розглядає його малюнки. Густа застигла залила його щоки, він робив гнівні знаки Сошенкові, але наче не помічаючи цього, сказав раптом:

— Знаєш, хто то був тут, Тарасе? — Брюллов!

— Брюллов? — аж скрикнув Тарас і, наче не маючи сили встати велич цього імени, спинив на хвилину подих. — Як ви не сказали мені про це, Іване Максимовичу! Хоч би я надіграв на нього, хоч би глянув!.. Буває, йду вулицею і думаю,

зустрів його між людьми, побачив би, вклонився б йому — і був би щасливий.

І вже забувши де він, з ким, продовжував задумано, замріяно: — А оце сьогодні, йдучи до вас, Іване Максимовичу, зайшов я ще раз подивитися на «Останній день Помпеї»... Скільки простояв біля тої картини, себе не пам'ятаючи, не знаю. Стою думаю: от написати таку картину — тоді хоч умерти!

Та раптом згадавши, що він тут не один з своїм побратимом, перед яким уже не соромився розкривати душу, зашарівся весь, засоромився, не знаючи куди подітись, похмурнів, не встигши підвести очей на пишного гостя. А гість той рушив до нього, простягаючи йому руку.

— Василь Андрійович Жуковський,— поспішно сказав Сошенко; а Жуковський, потискуючи гарячу Тарасову руку, говорив ласкаво:

— Це ви дуже добре сказали, юначе,— дуже красно. Між художниками, котрих твори мені доводилось бачити, немає нікого, що був би вище нашого Брюллова, і навіть був би нарівні з ним. Це — Карл Великий!

* * *

А Тарасовим сподіванкам на 50 карбованців не судилось здійснитись.

Генеральський портрет вийшов хоч куди! Перед тим, як одійти до його генералові, Тарас востаннє оглянув портрет, полюбувався довгим, як у пса, генеральським обличчям і пишними бачками та, не молившись богу, вирушив у путь.

Але, мабуть, долі не одуриш.

Після глянув генерал на свій портрет, запирскав, забризкотів і, не довго думаючи, показав бідолашньому художникові пері.

Лиха його година знає, що йому не сподобалось у тому портреті, мабуть люди правду кажуть — панові не вгодиш.

І досади, зі злості, з лютої образи на генерала, Тарас мало міг сказати. Цур їм і пек тим грошам, але як він смів, той псар, показати його... Нема межі панським примхам — пану і псу все одно. Бідолашний художник вже ладен був тут же коло портрету генеральського будинку пошматувати той клятий портрет! Раптом якийсь здогад, якась задьориста думка осяяла Тараса обличчя, в завжди смутних очах заблискотіли веселі іскорини. Видно в Тарасовій голові зароїлась весела, смілива витівка. Почувайся, клятий пане!

Швидкими кроками Тарас попрямував, мало не побіг додому, навіть вибрався на своє горище, розгорнув генеральський портрет та, веселенько наспівуючи, залюбки почав працювати над ним. Почувайся, клятий пане!

Тарас то підійде до портрета, щось мазне, щось підправить, потім одійде в куті, милуючись портретом.

... Скоро Тарас стояв коло невеличкої цирульні, тримаючи махвою згорнутий генеральський портрет. Ця цирульня була раз навпроти генеральського будинку. Дотепна витівка, як мститися шкідливому генералові, втішила Шевченка; від задоволення він аж зашарівся. Незвично жвавий, ввійшов до цирульні.

— Чоловіче,— звернувся до хазяїна,— купить у мене генеральський портрет з намиленою бородою,— пишна вивіска буде для вашого заведення.

— Ану, показуйте вашого генерала,— промовив байду цирульник; але глянувши на розгорнуте Тарасом полотно, губами заплямкав.

— М - м - м ... що ж ... більше карбованця я не дам за ваш генерала.— І зразу ж потягнув портрет з Шевченкових рис. Це борода? Це вуси? Це бакени? Це ж цапиний хвіст, це бакени ... Один карбованець, більше я не дам за цього генерала.

— Коли така ціна тепер на генералів,— сказав, посміхаючись Тарас,— то хай буде й карбованець.

Тільки вийшов Тарас з цирульні, як господар її заметушився. — Ванька,— крикнув він на затурканого хлопчачого чорняка, служба якого була в тому, що він одержував потилицю й лящі, подавав гарячу воду до бриття, і підмітав «вхід».— Драбину скоріше, одороблю!

Через кілька хвилин над вивіскою цирульні повис пишний генеральський портрет.

Що й казати — портрет був на славу! Довге генеральське личчя було вимальоване сумлінно, ба, навіть з пристрасною точністю пукаті очі трохи наче вицвіли, зате сяяв голубими вогнищами товстий, набряклий, сизий від надмірного вжитку окуляри генеральський ніс.

Але найбільше праці доклав юний маляр коло генеральських бакенів. Вони були в милі, мило пінилось і бульбашилось над двома великими бульбами генеральських вусів.

Цирульник, підстрибуючи, пройшовся кілька разів вздовж свого «заведення»: — такої вивіски — чорт візьми! — не знав у жодній петербурзькій цирульні.

Другого дня цирульник знову вийшов полюбуватися своєю вивіскою. Яке ж надмірне було його здивовання, коли він побачив, що до цирульні простею важкою дорогою відставний генерал, з будинку, що навпроти. О, такого відвідувача не було в цирульні з часу її існування!

Це був якраз час щоденної генералової прохідки — генерал був пунктуальний — і цирульник частенько в цей час ухилився до генерала. Але щоб той відвідав цирульню — такого не було!

Низько вклоняючись, цирульник широко розкрив перед генералом двері. Але випроставшись, цирульник затрусився злякано. Виряченими, аж страшними очима генерал дивився на портрет на вивісці. Тільки тут бідний «брадобрей» побачив

перевершену подібність оригіналу і копії, тільки тут він розгадав капость невідомого маляра.

Генерал ледве дочвалав до крісла.

— Води! — зашипів цирульник на Ваньку, і заметушився коло крісла.

— Продай мені свою ... вивіску,— задихаючись від гніву цирульнику, прохрипів генерал.

Безліч разів вклоняючись, і силкуючись якось розтягти свій язик у посмішку, бо з переляку у нього все застрягло, цирульник зразу ж погодився. Генерал дав йому десять карбованців сріблом і сказав:

— Пришлеш мені зразу ж додому ...

Переляканий цирульник підскочив до дверей і поспішно зняв вивіски генеральський портрет.

Доки цирульник торгувався з генералом за портрет, то в іншому кутку цирульні зривався приглушений сміх, схожий на придушений кашель. Тільки закрились двері до генерала, як в цирульні вибухнув довго стримуваний сміх. Підмайстер пирскнув в усю силу легенів. Він підскочив до портрета, поставленого в кутку лицем до стіни, повернув його до себе і промовив з задоволенням:

— Добре втнув, клятий маляр!

Навіть Ванька, і той не втримався, щоб не розреготатись.

— Цитьте, лобуряки,— замахав на них руками господар. Але він дозволив собі посміхнутись, бо й йому тепер, коли генерал вийшов, завдала втіхи дотепна витівка невідомого молодого маляра.

— Я думав його кондрашка візьме! — сказав підмайстер. Ванька аж захлинувся сміхом і в ту ж мить від тріскучого гомону подаревого потиличника, полетів у протилежний кут.

Через кілька хвилин Ванька односив пишний генеральський портрет додому генералові.

* * *

І якогось часу панові Енгельгардтові немає спокою з тим хлопцем — малярем — Шевченком. Вчора зранку приходив генерал:

— Як ваш портрет? — зустрів свого гостя пан Енгельгардт. Генерал аж затрусився весь.

— Продайте мені вашого маляра,— сказав, замість відповіді. Здивований Енгельгардт знизав плечима.

— Продайте мені цього хлопа! — не в силі стриматись, промовив генерал. — Нащо він вам, цей зухвалий, непокірливий хлопчик! А я з нього шовкового зроблю, я його в баранячий ріг оберну, я його ... — і, задихаючись від гніву, генерал розповів про оригіналу витівку хлопа-маляра.

— Я дам вам за нього тисячу карбованців асигнаціями, дві тисячі, чорт візьми! Але дайте мені цього маляра, щоб я мав над ним!

— Гаразд, я помірюю, — сказав пан Енгельгардт генералові, сподіваюсь, ми на ціні зійдемося ...

Не встигли зачинитись двері за генералом, як з'явився Брюллов, сам Брюллов, півбог Брюллов, некоронований король художників — і вже іншої: — Відпустіть на волю свого талановитого маляра Шевченка. Талант належить усім, а не одній якійсь дині. Ніхто не волен над талантом!..

Дався їм той хлоп!

— Знаєте, — сказав Енгельгардт, попихуючи довгою лопаткою, — яка там філантропія, яка там гуманність! Гроші — і біда нічого! Я гадаю, в пана Брюллова не стане справа за кілька тисячами, коли він так уподобав мого кріпака?

Брюллов аж підскочив з крісла.

— Ви, ви ... — тремтів він від гніву, — ви навіть збагнути не в силі, що мені честь не дозволяє купити цього юнака, що все життя гнітило б його талант, що я хотів би, щоб він не забув, що він річ, якою можна торгувати, а ви, ви ... — і Брюллов вискочив з панських покоїв, гримнувши дверима.

— Це якийсь дикун! — здвигнув плечима Енгельгардт, індієць якийсь просто! — і твердо вирішив, ще трохи потривавшись з генералом, таки продати йому свого неспокійного хлопа - маляра Тараса Шевченка.

Минали дні, і тижні, і місяці з часу, коли Тарас, після важкої зустрічі в Літньому саду, почав відвідувати вбогих і вбогів шенків підвал, а кінця його невольництва не видно було. А чомусь немає Тараса, немає неділю, немає другу, немає третю. Коли раптом з'являється розхристаний, змарнілий, з хворим рум'янцем на щоках, в очах — нездоланий відчай.

Ввійшов, став на порозі, вклонився, — в Сошенка саме ті поважних гостей були — Брюллов і Жуковський.

— Проходь, Тарасе, — поривно кинувся до нього Сошенко. Чом так довго не приходив?

— Продають мене, Іване Максимовичу!.. — замість відповідей сказав Тарас. Пройшов у куток, сів, зім'яв шапку в кулаці, гнів свій затискуючи. — Продають мене ...

І господар і гості стрепенулись.

Брюллов, наче струна натягнута, стояв рівно, — от-от готов вибухнути гнівною лайкою.

Але ніхто не порушив важкої мовчанки, ніхто не зважувався розпитувати Тараса, доки він не почав розповідати про свою роботу з генералом. Цур їй, тій пригоді, бодай її не знати!

Доки Тарас розповідав про свою витівку з генералом, показуючи портретом, Брюллов, помітивши в очах Тараса задирливість і собі почав усміхатись. А уявивши страшного генерала з чорними пукатими очима коло вивіски циркульні, заревовавши. Але коли Тарас, похмурнівши, розповів про те, як генерал

понується з його паном, щоб купити собі Тараса на люту помсту, Брюллов знов закипів гнівом.

— Ах, свиня! Ах, свиня! — тільки повторював він, видно чуючи на увазі Енгельгардта. — Я був у нього і говорив з ним. Це найбільша свиня в світі, яку мені доводилося бачити. Я заговорив вас, — звернувся до Жуковського, — він продасть цього юнака генералові, він продасть його!

А Тарас, наче не чуючи цих слів, сидів нерухомо, не підводячи голови і сказав з болем, з гіркотою, з гнівом:

— Я думав, немає в світі гіршої муки, ніж моє невольництво, ніж збільшене малярюм Ширяєвим. Виходить — пани вміють подумати ще страшнішу, ще лютішу муку.

Потім підвівся поривно, підійшов до Сошенка, вбитого горем.

— Я прийшов попрощатись, Іване Максимовичу. — Провів рукою по гарячих сухих очах, наче щоб ясніше побачити прірву, над якою стоїть. — Продасть мене пан, — страшною помстою пошлюсь, щоб був кінець моїм поневірянням!..

Тоді підійшов до нього Жуковський, м'яко поклав руку на плече і сказав:

— Відчай — поганий порадник, розсудливість — ознака волі, мужності. Не поспішайте, ще не все втрачено.

— Ні, це варварство! Це варварство, чорт візьми! — знову прогрімів Брюллов, швидко ходячи по кімнаті.

І раптом став серед кімнати, розправив високе чоло, заяснів від якоїсь здогадки, підскочив до Шевченка, обійняв його за плечі:

— Не журись, юначе, і справді не все втрачено! Ти ще працюватимеш зі мною в залах Академії художеств — це я тобі гарантую!.. Кажеш не вийшов генеральський портрет? Нічого, чорт візьми, вийде інший портрет! Ось я намалюю портрет Василя Андрійовича, ми розіграємо його в лотерею — за дві, за три, за десять тисяч сріблом, і заткнемо пащу тій поганій свині торжковських пантофлях! Ти будеш вільний!..

Якусь мить стояв Тарас розгублений, не в силі збагнути цих слів. Потім дві зрадливі сльози забриніли на повіках, покотилися по осіяному щастям обличчю, і Тарас стрімголов вискочив з Сошенкової кімнати.

Схвилюваний він подався до Неві, постояв коло Зимового саду, подивився на страшну фортецю, що вимальовувалася чорною стіною за рікою, пішов на Троїцький міст, на якому колись любив, ідучи на роботу, зустрічати схід сонця, потім пішов до Літнього саду — і так усю ніч кружляв по вулицях Петербурга, цього міста невольників і панів, по вулицях холодного, немилосердного, рідного Петербурга...

Восінні води ломили кригу на Неві, петербуржці чекали повені.

Київ, 1933

Гриць Жученко

МОНОЛОГ ШЕВЧЕНКА

(З ПОЕМИ)

«Світало б. Ой, проклята ніч,
Укрита хмарами сумними.
І плаче десь лукавий сич,
І впали до Дніпра сумирні ниви.
О, Дніпре, Дніпре, ороси
Хоч ти цю землю, мій Славуто,
Бо й хмарам тяжко,— ходять без краси,
Бо й хмари вольнії в громи закуто.
І тільки зеленіючий пирій
Вкорінюється без турботи
Й останні смокче соки.

Не радій,
Пуста рослино! Скільки крові й поту
З людей всмоктала ти, мов ненароком,
Та вийде, вийде вся та погань боком.
Та прийде час і віща борона,
Услід за плугом, пройде справедливо
І виволочить ниву.

Сторона
Стряхне біду і заспіва щасливо».
І повторяють ниви ті слова,
Ліси відлунюють, бренять дороги,
І люди ходять журені та строгі,
І над усім сторіками сплива :
— Цареві й пану кари !..

Запоріжжя, 1939 р.

Олесь Зоц

ДОЛЯ

Думалось :
Поставлю хату
До Дніпра дверима,
Буду вік свій доживати
В стороні рідимій.
Пасаджу садок вишневий,
Щод вікном калину ...
Довелося ж (доле, мріє ...)
Вмирать на чужині ...
І згадалося дитинство —
Стерні та морози,
Молодість гірка, бездомна,
На чужім порозі.
Пригадалося — в Лисянку
Прийшов по науку,
Глянув маляр — обірване ...
Подививсь на руку
І промовив : — От що, хлопче,
Паси вівці в полі —
Нема в тебе на сім світі
Талану, ні долі.
І літа пройшли великі
Та й при смерті стали ;
Сипле вітер ненаситний
Шеком в Кос - Аралі.
Дзвонять люди кайданами
В пустинному полі.
— Де ти ходиш за Уманню
Безнастанне, доле ...

Тільки й радість — думи мої,
Вас шанують люди,
Вас послухають, повстануть,—
Буде правда, буде.
... Сходить сонце. Встань, Тарасе !
Необуті, голі,
Піднялись трудящі люди
За велику долю ...
Встало сонце. Встань, Шевченку!
— Грає сине море —
Ходить щастя, линуть весни
За Чернечу гору.
Ти пройдиш понад Невою,
Над Дніпром могучим —
Повні риби наші ріки,
В нас поля родючі.
Може, стрінеш Катерину
На вільному полі,
Чорнобриву, карооку,—
Розпитай про долю ...
Наша доля — Сталін батько
У Кремлі ясному.
Наше щастя, наша радість
Живе в кожному домі.
Наша доля, наша правда
Житиме велика —
Більшовицька щира правда
Во - віки і віки.

Запоріжжя, 1938 р.

Народ (вражений). Ножі? Ви чуєте, ви чуєте — ножі! В могилі...
Кобзар. Повна домовина. Тільки цить... Шевченко перехитрив...
Хоч і скарав його цар Микола, хоч і стоїть Тарас прикутий до великого
дуба у холодному Сибіру, але нашому брату він доброго гостинця приніс
із далекої півночі. (Заспівав натхненно):

«Добра не жди,	Хиренну волю, треба миром,
Не жди сподіваної волі —	Громадою обух сталить,
Вона заснула: цар Микола	Та добре вигострить сокиру
Її приспав, а щоб збудить	Та й заходиться вже будить».

Галабура (збуджено). Ви чуєте, громадо? Ви чуєте? А ми ждемо
ми покірно носимо наругу. Тараса прикували, йому гайвороння клас
очі, а ми... (кинув шапкою об землю). У нову панщину женуть і нас! У
ве ярмо налігують! А що — може скажете воля? Де наші землі, що за
діди й прадіди клали своїми головами? Де наші ниви, на яких ми день
день гнули свої спини? Пан забрав. Все у нього: і ниви, і сіножаті, і
Все у панській пельці, все!

Кіндрат. Усе панам — і ліси, і лани, а нам — підмет лишили на
аршини.

Народ (завирував гнівно). Старцями випустили на волю! Поглумили
прокляті!

Галабура. Дали по клаптику на двір, та й то за тяжкий ви
Буде що й дітям нашим сплачувати шляхті.

Кіндрат (з гіркою іронією). Хоч голі, аби на волі.

Галабура (з досадою). З себе смієшся, Кіндрате!

Кіндрат. А то ж із кого? Ясно. Не з пана ж Парчевського.

Кобзар (вдаривши по струнах, привернув до себе увагу). А ви хіба
знаєте, добрі люди, що дарованому коню не заглядають у зуби. Стара
приказка, ой, стара...

Галабура. Ні, ми волю сами собі добудемо! Не з маніфестів
з рук пана Парчевського, ні-ні!.. (Скинув шапку і вклонився могилі).
спасибі, батьку Тарасе! Саме в пору прислав ти нам своїх гостинців.
сповним твою волю. Ми розкуємо тобі руки і розквітаємося з тими
жерерами... За ножі, браття! Освятимо їх у шляхетській крові!

Народ (бурано). За ножі! Геть з наших земель шляхту! Різати па

Галабура (поривається до могили і враз натикається за кущем
економа Буркота). Хто тут? Ні, брешеш, злодюго, далеко не втечеш!
пив його, приглядається пильно). А-а?! Економ пана Парчевського?
слухуєш падлюку? (Кинув його додолу).

Народ (приголомшений). Економ? І він тут? (Серед народу заміш
От тобі маєш...

Іван (злякано). Він усе чув. Пан Парчевський усе буде знати.

Галабура (замахнувся ціпком на економа). Ні, пан Парчевський
не знатиме!

Економ (рвучко схопився з землі і відскочив убік). Помилуйте!
я нічого не підслухував...

Іван. Ой, не правда ваша, пане економе! Щось ви не даром тут...

Економ. Хто? Я? Та присягаюсь богом, Іване...

Кіндрат. А чого ж ти забрів сюди в таку пору?

Економ. Чого? Чого, питаєте? Ой, Кіндрате... Хіба ж уночі не за
лишилися? От проходив повз могилу, коли чую — гомін. А дай, міркую
загляну...

Галабура. Та що там з ним панькатися! Скинути з кручі падлюку,
в воду!

Народ. Вірно! Із кручі, собаку! Сторч головою!..

Іван. О, боже мій!.. Ще й сторч головою. Що ж нам тоді буде?..

Галабура (до кобзаря). А твое, батьку, слово?

Кобзар. Я не знаю цієї людини.

Галабура. То не людина, батьку. Пана Парчевського найлютіший по
на. На прізвище Буркота. За панщини — не одного засік, не одного зро
калікою.

Кіндрат. Панував за панщини, пануватиме й тепер. Он учора мою
у панський двір зайняв. На шкоді, каже. Мусив штраф платити.

Народ. Замучив штрафами, замучив проклятий!

Галабура (до кобзаря). Будь праведним суддею, батьку. Корови ніде
вертуться. Всюди панське. Куди не повернешся — на панське ступиш. До
ліси, а в'язки хмизу не вільно взяти.

Іван (догідливо до економа). Так, Буркото, так. Не по правді живете
з своїм паном, не по правді. Он на тому тижні спіймав мене ваш лісник...

Галабура. Даремні жалі, Іване: не такі його гладили, та й то не по
дали.

Іван. Та я про сокиру, добрі люди. Сокиру в мене їхній лісник забрав.

В'язку хмизу. Йі-бо за в'язку. І вже як не просив я...

Поміж народом полинув глумливий гомін.

Іван. Правду кажу, людоньки. Там як сталь! Ой, добряца, скажу вам!

Галабура. На панські голови чи згодилося б, а?

Кіндрат. Ну що ти, що ти! Панська кров не вода — розливати шкода.

Серед народу сміх.

Іван. Так що не по правді живеш, Буркото... Я вже не кажу про ся
хай вам бог суддя, але сокиру...

Галабура. Цить, Іване. (До кобзаря). Ти все тут, батьку, чув. Так
Твое слово святе для нас.

Кобзар. Собаці собача й смерть.

Народ. Амінь.

Галабура (бере економа за барки). Ну, економе, напився нашої кро
тепер спокутуй.

Економ. О, сусе христе... (Тремтить усим тілом, розхлипався). Я ж
равославний...

Галабура. То нам байдуже. (Тягне до урвища). Спокутуй, що заслу
...

Економ (опирається). Голубчики. Рідні мої... Ой, не губить душі. Я
розповім. Всю правду.

Кіндрат. У тебе стільки правди, як у кози хвоста. Іди вже, йди.
Буркото...

Іван. Стривайте, а як же тоді із сокирою бути? Пропала ж...
Галабура (роздратовано). Іване!
Економ (падає на коліна). Богом клянусь! Одне тільки слово! Парчевський готує вам пастку.

Народ* стямився, принишк.

Кіндрат. От бачите, я ж казав: його і в ступі не влучиш.
Галабура. Послухаємо чи що?
Народ. Нехай говорить!
Кіндрат (з іронією). Той вам накаже.
Економ. Па-па-пан Парчевський зробив на вас донос. До губернатора.

Галабура (аж розсміявся). Ой, налякав! Донос. Губернаторові до Скажи ти своєму панові - ляшку, що його не минуть Тарасові ножі.
Економ (поривається бігти). Добре, я скажу. Я хутко.
Кіндрат (загородив йому шлях). Підожди, паничу, хай я тобі спитани підтичу. А то забрюхаєшся.

Економ. Я панові мушу сказати.
Галабура. Не турбуйся, економе, скажемо ми всі. А ти...
Економ (в розпачі). О, господи! Та невже мені вмирати?..
Іван (зза людських спин). Пропала моя сокиронька...
Економ (упирається). Але ж я не все сказав. От присягаюся... В неві сила - силенна війська. Козаків нагнали. Губернатор, полковник, дарми.. Вони тут. І в цю ніч...

Галабура (стямився). Ну - ну, говори. Може ми тобі й повіримо, твій пан затіває?..

Економ. Половити вас усіх. (Оглядається з обережністю, перевернувшись на животі). Вони вже тут. Я чую. Вас оточили... (Наслухаючись). Невже вам не чути? Вже близько. (Раптом закрив у рот пальці і пронишкливо свиснув).

Народ рвонувся до економа. В гніві підняв кулаки і ціпки.

Галабура. Ах, ти, собако зрадлива!
Кіндрат. Бийте kota в зуби, щоб не просив буби!
Економ (відхилився від нього, вип'яв груди і зневажливо кричить). Ну - ну, бидло! Руки пріч від панського слуги! Торкнеться хто до мене на каторзі згине!

Приголомшений цим окликом та панською зухвалістю, народ в покорі стив руки. Навіть відважний Галабура згубив на хвилину свою мужність і завагався.

Економ. Слухаетесь усяких там... пройдисвітів. Ні слова! Вас оточили. Всюди жандарми. За кожним кущем. І підніме хтось на мене руку — падає з плечей! Всіх перестріляють!.. (Бундючно). Ну, дорогу мені! (Пан Парчевський розступається). А ти, Іване... (Спинився перед ним). Прийдіть до сокирою. Будемо в миру жити. Я не проти народу.

Галабура (заступив йому дорогу і схопив за груди). Ні, поки сонце, не буде між нами миру!

Економ. Руки пріч! (Хрипом). Пане Парчевський...
Кіндрат. По сій мові — бувайте здорові! (Накинувся на нього).
Народ (гнівно). Із кручі його! У прірву! Сторч головою, собаку!

Галабура, при допомозі народу, скидає економа із кручі. Останній придушений зойк, і серед ночі залягла глибока, сповнена тривоги тиша.

Галабура. От і все! Собаці собача й смерть.
Народ. Амінь.

Збоків чути підозрілий шелест і брязкіт зброї. Народ принишк.

Іван (боязко). Що ж тепер буде?

Галабура. Що буде? Не боялися колись наші діди панів - ляшків, не боялися і ми! (До кобзаря). Грай, батьку! Не жалій струн! Нехай поведе нас Тарасова пісня у бій за святу волю!
Кобзар, а за ним і увесь народ заспівали під акомпанімент струн:

«Літа орел, літа сизий
Попід небесами,
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами!»

Народ з піснею рушає до могили. Але на їхньому шляху з'являється жандармський полковник Грабовський, за ним рядовий жандарм із смолоскипом у руках. В лихому передчутті народ збився до купи. Гнітюча пауза.

Грабовський. Що тут діється? (Гнівно). Хто дозволив збиратися? Хто тут бувати здумав, а? За ножами прийшли? (До бандуриста). А ти, стара бандуро, гайдамацьких пісень їм співаєш? (До урядника). Взяти!

Урядник. Слушаюся! (Ступив до бандуриста, але натовп заступив йому своїми плечима і стрівся віч - на - віч з урядником).

Грабовський. А - а, так? Чудесно! (Подає рукавичкою знак). Ми ж, мерзотники, покажемо Тарасову ніч!

Вночі виринають жандарми і мовчки оточують народ. Брязчить зброя, виблискують до місяця холодна сталь шабель. Народ ще щільніше збився довкола свого кобзаря. Раптом нічну тишу порушив чийсь неприємний, глумливий сміх. Народ оглянувся і стрівся з очима пана Парчевського, що підійшов до них, веселий і зухвалий. Поміж народом тривожний гомін: «пан Парчевський, пан Парчевський!» Іван в покорі зняв шапку, за ним ще двоє - троє.

Парчевський (ставши поруч полковника, пильно дивиться у натовп, іронізує його). Ну - с, пане добродзею? От і долітався ваш орел. Орел, ха - ха - а!.. Орел! Отам він! (Показав на могилу). Під дубовим хрестом. Орел не встане. Орел. (З піною на устах). Хам, а не орел! Мужик, пся бидло! Лакейчук пана Енгельгардта! Що, ви надіялись, що він вам волю принесе? Волю, пся віро! Так майте — он ваша воля! У землі, під хрестом! Ха - ха - ха - а!.. Отам вона лежить...

Галабура (підскачив і мовчки всадив йому в груди ножа).

Парчевський упав. Грабовський жახнувся і від несподіванки зробив крок на

Галабура. За батька Тараса, собако. І за наші кривди.

Народ. Амінь.

Грабовський (вихопив шаблю). До зброї, братці! За веру, ца

Із ночі виринули повстанці-селяни. Блискучі списи холодних кіс замкнули смертельним колом довкола ворога. Жандарми тікають. Грабовський

Кобзар (вдарив по струнах і, зовучи до бою, грізно заспівав):
«Бставайте, кайдани порвіте!»

Іван (із страхом). Військо! Козаки!

Кобзар (ще голосніше). «І вражою, злою кров'ю»...

Іван. Тікаймо, військо!

Кобзар. ...«волю окропіте!»

Галабура (відштовхнувши Івана). Геть, трухлявино! Слухайте сміливих і чесна громадо! (Народ повернувся, збився довкола нього). Лихий цар знову посилав на нас військо. Ну, що ж... За багатими і царі, і бог... Але при цьому час, я вірю, збудуться Тарасові слова! Коли не ми, то наші діти візьмуть свячені і розправляться з катами!..

Десь поблизу пролунав постріл. З диким криком вриваються козаки.

Завіса.

Віра Інбер

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

Новопетровська фортеця —
„незамкнута тюрма“.

Тюрма незамкнута. Навіщо? Де,
Куди втечеш? Кругом німа пустиня,
Солончаки. Та Каспій гірко-синій,
Як марганець. Та парус забреде.

Гірка імла весь світ заповонила.
Піски. Піски. Солдатчина. Та ні ж ...
«Писать і малювать заборонили» —
Що для поета у житті страшніш!

Минають роки: два, і три, і п'ять,
Такий забутий!.. Дні — як чорні круки:
«Запрещено писать и рисовать», —
Художник і поет. Подвійна мука.

Поети в засланні... Таки не раз
Іх мучили, коли царям негожі.
Овідій, Пушкін, а тепер Тарас
Шевченко. І місця схожі.

І скіфські і сарматські місця.
Пливучі марева. Сипкі бархани.
Та заходу багряночорні рани.
Громади хмар. Земля без деревця.

І всі і все — як змовились отут,
Немов повинністю одною злиті,
Змагаються втоптать поета в бруд,
Або стражданням спопелити.

Та він живе, — поет живий, як світ.
Крізь давнину, через пустелю сіру, —

О, як вона звучить через сто літ,—
Його пронизлива, «мужицька» ліра.

Автопортрет поета в наші дні
Вражає смутком,— відстань нескінченна! —
Ми кажемо: «Ти не печалься, ві,
Страждання й смерть поету не страшні:
Живий і рідний — наш, Тарас Шевченко!»

З російської переклав
Терень Масенко.

Абрам Кацнельсон

* * *

Таке було в народі здавна чути,
що не помер Шевченко, що прикутий
він до стовпа, а стовп як підгние —
повернеться співець в село своє ...
Сокирою зрубали стовп, що гнів.
І от тепер стежками наших нив
Шевченко йде, заходить ув оселі —
І Пушкін з ним, і древній Руставелі ...

Київ, 1939 р.

Олег Зуєвський

В КОС-АРАЛІ

В неволі, в самоті немає,
Нема з ким серце поєднать.

Т. Шевченко.

Одні лиш думи з ним дружили
В степу безкраім, за Уралом,
І часом серце завмирало
Від мук в неволі, на чужині ...
І день приходив — невеселий,
І вечір тихий — повний суму;
Про дальній Дніпр і рідні села
Поету він приносив думи ...

Хотілось соколом полинуть
І привітати поля, діброви;
Хотілось береги Дніпрові
Окинути поглядом орлиним.
І марилаь йому Вкраїна
Вже не в кайданах, а багата —
Садок вишневий коло хати,
Хрущі і пісня солов'їна ...

Та чарівна, чудова мрія
Не довго серце звеселяла —
Пролине мить — її розвіють
Степи мовчазні Кос - Арала ...
І знову сум, самотність, туга
Та плач знедолених довкола ...
І кляв він підлого катюгу —
Царя - гонителя Миколу.

Бовчанськ, 1933 р.

Павло Ходченко

ПЕРЕГОРНУТІ СТОРІНКИ

ОПОВІДАННЯ

Тепер не пізнати степів, де п'ятдесят років тому ми пасли круторогих. Навіть і обніжків тих нема, на яких, бувало, припавши вухами до трави, ми з Катрусею прислухались, чи не гомонить земля. О, ми щиро вірили, що колись та почуємо журло землі про людське горе, й тоді їм всім, і родам, тобто у кого, надриваючись, працює біднота, а так само й ми, діти, вже настане край. Буде полегшення, буде... Щиро вірили, що про це не раз чули від стареньких бабусь. А казали вони то, що справді ж праця була нестерпна: особливо під час жнив аби в молотьбу. Економічеські прикажчики будили на роботу о другій годині ночі, а припиняли її — вже як зовсім стемніє. В хмарні вечори засвічували ліхтарі й тоді люди робили до півночі. І за тридцять — сорок копійок поденного дорослим жінкам, п'ятдесят — шістдесят копійок чоловікам, а про нас, малечу, вже й не казати! А харч ще яка: цибуля, кислі огірки, кандьор, або засмажена затірка, і рідко-рідко, по неділях, борщ з такими шматочками м'яса, що їх і ложкою не впіймаєш...

Так ото ж — важко, дуже важко було робити на чужих, панських ланах і дорослим, і дітям. І стогоном повнився степ. Але про цей надлюдський труд і визиск ми з Катрусею, згадувавши чайно, тоді ще не могли нічого певного знати. Ми тільки, прислухавшись ото казок бабусь, припадали вухами до трави — і вже скоро загомонить гнівом земля про людське горе...

Як і завжди: я і Катруся лежимо й цього разу на обніжках, обоє щільно притулившись вухами до зів'ялого від спеки степу. Якийсь час мовчимо. А далі Катруся й питає:

— Павлику, а ти чуєш що? Чуєш?.. Еге ж, мовби починає шуміти... О, о!.. Ша - а! Вже гупає. Мабуть, то й наближається. Слухай, слухай...

Я ще сильніш притискуюсь вухом до гарячого споримого якийсь час аж не дихаю, а потім розчаровано кажу:

— І нічого не чути! І ніхто не йде! То тобі здається так.

— От іще... Тепер уже то й справді не прийде. Заговорив. Треба було мовчати, — а почув би, тоді й відповів мені... Глухий ти, Павлику...

Таємнича настороженість вже розвіялась. Голос у Катрусі гомонить, ніби хто образив її. Вона рвучко схоплюється на ноги. Потім сідає поруч мене й замріяно дивиться синіми-синіми, як раніше літнє небо, очима кудись у простір. Я поволі перевіряюся на спину, хвилину — дві теж мовчу, а далі, намагаючись свій, градом побитий, крислатий солом'яний бриль, що мати купила за п'ятака на базарі, кидаю ним на Катрусю, падаю ногами — і раптом стало весело - весело... Сідаю.

— Чого ти така?

— Яка? — Катруся здивовано зиркає на мене своїми великими очима й от-от заплаче. — Яка?..

— Та мов би хто побив тебе. Зажурена.

— Пхі! То я задивилась он туди...

— Куди?

— Ет...

І вже, стріпонувши головою, Катруся весела, регочеться, пошурляє назад мій бриль, від чого на ньому з'являється ще одна тріщина, відривається разок плетива.

— А, он яка ти!

— А ти?..

Ми хватаємо в жмені пилуги, поціляємо одне одного в обличчя. Та скоро стишуємось. Сидимо мирно й розповідаємо по черзі казки. Згори немилосердно пече сонце. На обрії миготить, перебігають там вівці. Стовбичать в застиглому повітрі кібички. Навкруги — і туди, і сюди — копи, копи... І жито, і пшениця, і ячмінь. Але все те чуже, належить панам Дукартам — німцям. І машини, молотарки, що гудуть ген-ген на горі, теж їхні, і цей увесь степ їхній — багато-багато десятин: побуть і за тиждень не обійти володіння... Машини погукують по возів снопів: давай - давай - давай!..

— Ху! Спека.

Катруся вже знов ніби чогось засмучена. Вона розплітає снопи, вигорілі на сонці, косички. Косички нагадують котенячі лапки. І можливо, коли б це хтось інший був, не Катруся, то й вже й розсміявся б так, що аж увесь степ здригнув, бо вона веселу вдачу, а відтак — тільки кашлянув та, присунувшись ближче, запитав:

— А ти, Катре, їсти хочеш?

— Ой, та ще й як...

— Правда, було б добре книша оце з'їсти.

— І таке скаже — книша. Тю! Хоча б хліба шматок...

— Чи бач!.. Хліба...

І гордовито насуваю аж на самі очі крислатий бриль, і ніби раді вже володар смачного книша, хвацько чвиркнувши зуби, веду далі:

— Хай у неділю відпрошуся додому... Мати й принесуть мені книша. Вони в попу роблять на поденному, а там же книшів, снопів...

— Так що, як там книшів, книшів... То ж у попа. А мати твоєї може й не дадуть. Та й неділя ще коли буде... А їй не пустять тебе.

— Мене?

— Атож! Бо хто пастиме за тебе волів? Адже моя чорна на вихід.

Це справді мене збентежує. Хто замінить? І я вже вагаюся, що відповісти Катрусі? А вона ще й допикає:

— То вже, як прийде неділя, попрошуся в батька: хай він дасть мені з собою на базар. А вже там я наїмся книшів.

— Ні,— намагаюсь казати найлагідніше.— Хай краще я їм принесу. Мати завжди за поденне приносять шматки книшів. А там же білі, і пахучі, і всякі... Ой, що ж то за книші! Ти їм не їла таких...

Але на цьому наша розмова уривається. Ми тільки дивимося одне на одного: я — благаюче, а Катруся, ніби щось вирішуючи. На ній давно не праний, зношений сарафанчик. Через худі плечики, замість підтяжок, перекинуті шпагатинки. Груднина мурзана, бо Катруся завжди витирає об неї руки, коли вмивається. А обличчя та плечі попечені на сонці. Веснянкуватий, аж облупився. І ноги чорні-чорні, порепані. Не кращий і в мене вигляд. Теж ноги чорні та порепані, бо доводиться ранками ходити по росі, а потім потрапляти в порошок. Так само і в мене речка моя, що ношу на випуск, вся брудна. Тільки плечей своїх та обличчя я не бачу. Не можу з чимось порівняти. Але певно їх, як-не-як, бриль захищає. Обое ми: і я, і Катруся майже однолітки. Кожному не більше десяти років. Працюємо в панів Дукартів у строку — до Покрови. Це по півтора карбованці за чотирі місяці!..

— Тобі добре, Павлику,— першою порушує мовчання Катруся.— У тебе, бач, мати є. А в мене тільки батько.

— Батько!..

З якою заздрістю і, разом з тим, з глибоким болем виходить з мене це слово. Я весь, як у пропасниці, тремчу, заглядаю очима в Катрусьє обличчя. Справді, у неї — батько. Добрий, сердечний такий... Він високий на зріст, широкі в плечах, дужий; у нього чорні вуса і такі ж сині очі, як у Катрусі. Коли щось каже, то мов би ллється пісня — так вража кожне слово, і тоді хочеться, щоб він погладив по голівці, потім горнув до грудей, як часто пригортає біляву голівку до себе. У неї — батько! А в мене?.. Де ж мій?.. Бач, люди глузують: «Батько твій босякує»... І чого ж він «босякує»? І невже щось дуже погане? І чого-чого не спадає на думку! На плечі сльози підгортаються до горла! Але я хлопець, а поруч — дівчина. Ще сміятиметься! І глушу прикрість, що раптом схопила лась на серці. Я викликаю в уяві вимріяні картини: мій батько кращий від усіх тих, хто глузує з мене. Він, певно, не звичайна людина: може багатир, може б'ється з трьохголовим змієм, як

бачив на іконі в сусідів... А Катруся, переждавши якийсь час, умно зітхнувши, каже:

— А в мене матері нема...

І вже мої дитячі груди наповнюються гордістю: я почувала свою перавагу над Катрусею. Пиховито відповідаю:

— Мати ще й мити будуть мене в неділю... І сорочку нову дадуть... А може й пиріжки з печінкою від попа принесуть...

— Ну, то я вже за тебе, Павлику, попасаю волів у неділю.

— Оце гаразд. Тоді і пиріжків і всього-всього принесу тобі... А ти не скучай без мене...

— Та я співатиму й квіток назбираю. А ти ж не барися, як ти... ми забуваємо про наші обов'язки пастухів. Забуваємо про круторогих. Ми линемо на крилах фантазії в світ книшів і пиріжків. Згадуємо та перелічуємо на пальцях усіх родичів, коли чи бачили те смачне їстиво...

— Там у Лисянці, звідки ми прийшли сюди з батьком, у нас скільки дядьків та тіток! От, як понесеш вечерю на базар, чи підеш посівати на новий рік, то чого-чого не наговорімо... Тільки жалко... І ще як жалко, Павлику! Батько в тюрмі сиділи. Тоді й мати з досади померли,— у тіток я жила. В одній, то в другій, аж поки не пустили батька на волю. Вже ми сюди й подалися, на Херсонщину. В Лисянці батька не можна було жити...

— Он воно як!..— Але це в мене прохопилося так тільки, а насправді ж я мало що зрозумів про тюрму. Я тільки з похмурою запитав:

— А далеко ж звідціля та Лисянка, чи як ти кажеш, Катруся...

— Далеко. На Київщині: ми й пішки йшли, і залізницею...

— От якби мені хоч побачити залізницю...

— Я заздрив Катрусі. Вона все знає. Бач — і залізницею їхала, а в неї батько в тюрмі сидів. Ото, мабуть, світа-світа бачив!..

— А в мене все ж на моєму боці перевага — у мене є мати, а в неї — тільки батько...

— Ми ще багато дечого розповідаємо одне одному. Не зчулись ми ще пролетів. Уже й машини на горбах давно на обід проїхали: треба б, щоб воли біля табору вже були,— адже їх чекають,— а ми ще сидимо на обніжку та теревенимо. Раптом Катруся зблідла і ніби прикипіла на місці. Чого це? Знехотливо оглянувшись: від машин стернями мчав верхи до нас приїждив — лютий, мстивий посіпака, сліпий на одне око — Франц.

Франца всі боялись як вогню, особливо ми, діти, жінки, всі боялись, бо без ніякого кидався бити: бив кулаками, гарпачами, вилами,— усім, що тримав у руках. Жалілись було на нього? І не думай. Та й кому ж? Самим хазяям Дукартам? Нащо йому? Даремна справа! Ніхто не ставав на захист. Тільки й

того, що поглузують, а потім, як ще й від себе не надають ханів, то заарештують, коли хто з зайшлих, і відправлять кінця прибув по етапу, не давши розрахунку; а місцевих проганяли на всі чотири вітри. Це ми, хоч і діти, добре згадали. От такий випадок трапився й позавчора. Побив цей звір — Франц діда Панаса, що возив до машин воду, побив до неможливості, а вечером над'їхав молодший з Дукартів — Яку урядником, і старого заарештували...

— Тікаймо!

Катруся, як не своя, схопилася з місця й кинулася до мене. А вони ж, капосні, були в копах. І я рвонувся з усіх ніг, брита пика німця - прикажчика з вишкіреними зубами вже була в мене.

— Halt... — Він припиняв однією рукою розпаленого коня, другою з гарапником зводив догори. — Ти куди, свинь руська! Тікайт... Kreuzdonnerwetter!!

І вже не зчувся я, коли і вперішив мене через усю спину впав долу, звившись вужем від болю, а кат подався до Катруся. Що було потім, не пам'ятаю. Тільки, коли відкрив заплаканими очима, побачив: Катруся нахилилася наді мною й перелякано шепотіла:

— Дуже болить, Павлику? Га? Ти чуєш мене?.. Давай швидко сиплю землею... А мене не дістав. Кружляв, кружляв, поміняв пам'ять з мною, ляскав гарапником та з тимі поїхав... А воли й коні на стерні. Ну, вставай, присиплю та погонимо худобу до шин, бо їм пообідають без нас...

У мене на плечі репнула сорочка, а через усю спину (я була з Катруся) тягнулася донизу синя смуга, на якій проступали кров. Дуже пекло, ніби хтось проводив жариною. Я плакала. Катруся, не чекаючи моєї відповіді, набравши в жменю пшениці, присипала ранки. І справді, біль мов би стихнув. А Катруся схлипував: так було прикро, що не встиг, як вона, Катруся сховатись за копи.

— Та перестань же, Павлику... От іще!.. Їй - право, вона живе. Не плач, а то й я заплачу. Хочеш, завтра книжку прийдеш? У батька є така... Ой, гарно ж у ній написано.

— Книжку? Ну?!

Така річ.. Книжка!.. Це ж моя мрія! Я вже вмів читати в складах. Навчився самотужки — по азбуці, а справжньої книжки ще не мав у руках. І раптом — книжка буде! Отже, де тільки слюзи...

— І справді принесеш? Побожися...

— Ось тобі хрест...

Але на завтра Катруся не принесла обіцяної книжки, не принесла й позавтра. Батько возив лантухи з зерном від маля на хутори до хазяїв, повертався пізно, коли ми вже, доведшись, мов ті їжаки, у соломі, міцно спали. Катруся не водилось з ним бачитись. Тільки аж у неділю, перед тим, як треба було мені йти додому, вона зустріла мене з книжкою.

Ми сиділи під копою. Воли спочивали поруч, — ремігали. Це пекло так само, як і кілька днів тому. Але що для нас Катруся ця спека! Забулося все на світі. Адже книжка розповідала про такі близькі, знайомі, рідні речі... А найбільш цікаво — написана так, як ми балакаємо, «по-нашому».

— «Катерина», — в захопленні складав я, мабуть, удесятих раз літери, зиркаючи скоса на Катруся. — Це ніби, як ти... Катруся рожевіла. Великі сині очі її наповнювались слюзами. Вона закривала обличчя рукавом. Але то не була образа на мене, то просто вияв настрою дівчини.

— Адже там про дорослу...

Та вже я не звертав уваги на Катруся. Читав натхненно, ніби:

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
... Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила.

— А батько цю книжку читали ще в Лисянці сусідам. Батько багато людей сходилось до нас у хату. І заарештували тоді Катруся за те, що читав людям книжки. Тільки цієї не знайшли, Катруся. Мати ще живі були, то завчасно передали її до тюрми, а вже коли батько з тюрми повернувся, то й знов книжка в її рук потрапила...

Ці слова Катрусяні схоплюю лише краєчком вуха, бо вся Катруся — книжка. Піт котився градом, заливав очі. Бриль я давно не мав, а тепер іще й сорочку скинув з себе. І все силуюсь якнайкраще скласти слово...

... Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?

І таки того дня, без відриву прочитав усю поему, — першу, яку довелося тримати в руках після азбуки, книжку. Був, мов би, чарівний. Чарівні картини твору ніби жили переді мною, не давали спокою. Гнів, обурення проти пана, тиснулись у грудях. А в вушечках одно:

... А пан глянув... одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав ті карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.

Велику повагу, любов до всіх скривджених викликав у
єму серці образ дівчини-матері. В іншому світлі постали
моїми дитячими очима всі ті Одарки, Пріські, Секлетки, що
сто - густо опинялись в стані «Катерини». Я горів помстою,
видів усіх тих, хто так само, як цей пан - «москалик», насміхався
над дівчагами ...

Катруся ще кілька разів приносила читати цю чудову книжку,
— в сіренькій обгортці, з скрюченими, пом'ятими аркушиками.
І щоразу все більш захоплювала вона мене, хвилювала, надавала
незнаної ще насолоди, викликала живі картини й образи героїв.
Нарешті я навчився читати «по верхам», а далі завчив усю книжку
напам'ять. Ми з Катрусєю придумували голос і, сидячи під
копою в холодку, співали. Ми переживали те, що хотіли
дати своєму твору великий співець жіночої долі, — охоплюючи
журбою й гнівом.

Так проходило літо, проходив час молотби й нашого
кування в Дукартів. Та одного дня трапилось те, чого ніхто
сподівалось. Сиділи ми з Катрусєю, як і завжди, в холодку
копою, воли ніби ось тут паслись перед нами, — співаємо ... А
справді воли давно вже розкидали рогами, нівечили копи. І трапи
лося нам, ніби захмарилося сонце, ніби трохи потемнішало
гось. Аж гульк ... — перед нами на захekanому жеребці роз
тований кат Франц. Він так оглушив нас брудною лайкою,
ми з переляку та несподіванки, не знати як схопились, — ки
нулись урозтіч, залишивши на місці книжку. Це врятувало нас
чергової бійки гарапником, бо посіпака, сплигнувши з коня,
цікавився книжкою, а ми тим часом повиганяли волів з шир
Тільки ж, що потім було ...

А вечером до машин приїхав урядник з двома соць
з села. Розпитував нас, де взяли книжку, і хоч ми обоє мовч
зате сам батько Катрусин, виступивши наперед і, оглянувши
зирливо з ніг до голови урядника та соцьких, промовив :

— Книжка моя, а дітей не чіпайте ...

У нього ворухнулись плечі й стиснулись кулаки. І весь
став якийсь страшний - страшний. Ми з Катрусєю заплакали.
Він підхопив дівчину на руки, поцілував, а мене почав гла
по голівці ...

— Ну, так що вам треба від мене? Книжка моя ...

Але голос у нього вже був рівний, здавалося — насміш
тий. Ще раз поцілувавши Катрю в голову, і в очі, і в щоки,
спустив її з рук долу.

Потім «начальство» вже не допитувало нікого. Навколо
збирались люди. Їх розганяли соцькі. А прикажчик Франц
зував запрягати коней. Скоро дві підводи : на одній батько
трусин з соцькими, а на другій урядник з Францем, й рушили
табору. Та як тільки Катруся зрозуміла, що батька вже по
вона, мов той вихор, зірвалась з місця й степ наповнився ви
душним криком. Вона голосила, рвала на собі й до того

кий сарафанчик, доганяла підводи. Побіг і я. Але Катрусю
перевісившись з підводи, підхопив батько й посадив перед ...

І того часу минуло багато років. Трудовий народ позбавився
своїх плечей царя, поміщиків, капіталістів. Він розгромив
жорстоких боях інтервентів. Останній прихвостень західно
європейських акул — Врангель був назавжди скинутий в море.
Наші славні червоні дивізії переходили на фронти соціалістич
ного будівництва та відпочинок. Тоді ж і трапилось так, що
наша кінна червоноармійська частина розташувалась на якийсь
на території Нечаянської волості.

Надходив березень тисяча дев'яносто двадцять першого року.
І от наш Волвиконком вирішив відсвяткувати Шевченківські
святка. До свята готувались захоплено всі села й хутори волості.
Тепер, за радянської влади, сміливо можна виявляти свої
почуття до великого поета - революціонера Тараса Григоровича
Шевченка. Отже, хай не дивно буде, що 9 березня ранком на
міському майдані, перед волостю, народу зібралося видимо - неви
мно ... З'їхались та прийшли з усієї волості і старі, і малі, не
думавши вже про дорослих.

День був чистий, ясний, пахучий. Світило сонце по - весня
ну. На горбах зеленіла трава, пробивався крізь торішні бу
рюшні горіцвіт. Дзвеніли в вишині пташині переспіви. А річка наша,
тепер, що тепер була повновода, ледь - ледь хлюпочучись,
плила до моря. І в людей були радісні обличчя, зворушено -
веселі настрої.

Від імени Волвиконкому та всіх місцевих організацій відкри
ли мітинг та робити доповідь про Шевченка припало мені. Моя
повідь була палка, але в ній містилося все : і міжнародний стан,
наші волосні справи — засівна кампанія, зміцнення комнезаму,
допомога учителям харчами, і багато іншого ; та все ж, головне —
голос на творчості Шевченка. Я стояв на «трибуні» —
насаднику, що обгороджував приміщення волості, тримав у ру
ках «Кобзар» : переказував біографію поета, зачитував текст по
в. Над широким майданом плив гомін, з кінця в кінець пере
чувались оплески, вигуки : «голосніше». І я намагався перекри
ти це охриплим голосом. Та от почав декламувати «Заповіт». І
разом все й стихло. Народ скинув шапки, а за якусь секунду
підхопив :

... Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте,
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

І вже здавалося — співала сама земля, співало сонце, співала весняна трава та горицвіт, співало все, все навкруги ...

І вражою злою кров'ю
Волю окропіте ...

Але не встигли ще затихнути повторні слова, ще великий спів нісся вгору до сонця, як до палісадника проштовхався крізь густий натовп народу жінка в червоноармійській шинелі в будьоновці і, хвилюючись, попросила слова. Хтось подав руку й ось вона вже поруч мене.

Жінці — не більш сорока років. Спід шлема вибивалась високий лоб брався в зморшки. Тільки очі свіжі, як у молоді дівчинки, і такі сині-сині, мов це південне небо відсвідилося в них. Жінка зблідла і, витримавши паузу, почала урочисто.

— Перш за все дозвольте, дорогі товариші, передати палкий привіт від усіх бійців і командного та начальницького складу нашої славної Червоної Армії ...

Але далі вже не чути було нічого. Гучний розкіт голосів оплески на майдані — заглушили. Кричали: «Ура», «Хай Червона Армія!», «Смерть ворогам!..» Народ потиснувся до «буни». Всім хотілося якнайближче почути жінку-бійця. Нарешті коли все трохи уляглося, представниця військової частини заговорила: про тяжке поневіряння жінки в минулому, за кріпацтва, за часів капіталістичного ладу; про те, що тільки дянська влада, диктатура пролетаріату дали жінці справжню волю, звільнили від подвійного рабства, зрівняли і політично і економічно з чоловіком ...

— Отже, тепер жінки і на фронтах з зброєю в руках б'ють з ворогами трудящих ... Хай дрижать вампіри ...

Вона вихопила з кобури револьвер і погрозила в простір. І сказала про себе:

— На цих політих потом і кров'ю ланах, колись і я мала свою долю ... Я поневірялась, як і з вас багато хто, по сто Дукартів, пасла волів ... Ще була десятирічною дівчинкою тоді чи й пам'ятає хто мене. Батька тут позбулася, — заарештували гади й згнів у тюрмі ...

Мене ніби хто жаром обсипав. «Невже вона ... Худею з чорними порепаними ногами, веснянкувата ... Скільки років! Так — сині-сині очі» ... І вже не знаю, як не звалився з палісадника. Переждавши до кінця промову і кинувши товаришу з виконкомівців: «веди мітинг», я рвучко простягнув руки:

— Катруся!.. Жива?! Яка несподіванка!!

Жінка швидко скинула на мене погляд. В очах було здивування. Але вона спитала сухо, навіть суворо:

— Де ми зустрічалися з вами?..

— Не пізнаєш?.. Та ми ж пасли разом волів біля м. Дукартів ... «Катерину» читали ... Тоді ж і твого батька заарештували ... Ще не пізнаєш?..

І бліде в зморшках обличчя вже спалахнуло радістю, зашарпалося спогадом ... І Катруся схопила мої руки.

— Павлику!.. Так це ти? Справді? Ой, який же рослий! І вже з вусами ... Ну, просто мужчина. А я постаріла ... — воюю ...

Вона щиро сміялася. Тисла, тисла руки ...

А мітинг вирував. Над майданом линував спів:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі ...

Тепер багато хто пізнав колишню сирітку — маленьку батрачку Дукартів, яка після арешту батька не знала де й поділася. І от же, бач — червоноармієць! Радо кинулися до неї привітаннями ...

Потім ми з Катрусею — бійцем Червоної Армії — зішли з палісадника вниз і довго ділилися своїми спогадами. Але то вже не для нас — перегорнуті сторінки. Ми гордо тепер відчували себе новими, справжніми людьми, будівниками великої радянської соціалістичної держави ...

Харків, 1939 р.

Я. Готванник

Т. Г. ШЕВЧЕНКОВІ

В заслання одцвіло повноліття ...
Ти ж донині живеш — не зів'яв,
Бо хотів, щоб майбутні століття
Не хилились, як верби на став;

Щоб ніколи не плакала мати,
І народи жили, як сім'я,
І розквітла б щаслива й багата
Україна кохана твоя.

Ти живий, бо не дав свій музі
Покоритись в ярмі, у багні:
Із народом жила вона в тузі,
Щоб розквітнуть із ним навесні!

Харків, 1939 р.

Терень Масенко

ШЕВЧЕНКО В ІСПАНІІ

Над горами, яких не бачив ти,
Над Піренеями, що в полум'ї сьогодні —
В свободолобні, людяні світи
Вроста ім'я твоє, поет народний!
Вершини їх залив лихий вогонь,
Долини мукою наповнились по вінця ...
І в батальйоні імени твого
Зійшлись в Іспанії трудящі українці.

Ворогам — пісень твоїх прокльон,
Ти стріляєш в полчища криваві.
Імени поета батальйон —
Це найвища для поета слава!

Коли б воскрес свободолобний лорд,
Шандор Петефі встав із поля бою —
Вони, в боях за трудовий народ,
В Іспанії зустрілись би з тобою.
Та поряд з лордом - вигнанцем і так
Поет - кріпак стає на полі брані.
Він перший в батальйоні власному вояк,
Бо на руках його — кайданів рани.

І тінь велична генерала Лукача,—
Щоб світ не впав у варварські окови,—
Дає священного свого меча
У руки лордові і в руки кріпаків.
Ще прийде час — і стануть до мечів,
Щоб бити полчища фашизму і руїни —
І Англія — не лордів, а ткачів! —
Угорщина й Західна Україна.

Ворогам — пісень твоїх прокльон,
Ти стріляєш в орди їх криваві.
Імени поета батальйон —
Це найвища для поета слава!

Харків, 1939 р.

Володимир Гавриленко

КУЛЕМЕТНИК РОТИ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Це було на арагонському фронті.

В одній з інтернаціональних бригад зібралось чимало українців. З далекої Канади, Аргентини, з Чехословаччини, з Західної України пробирались вони через кордони в Іспанію народного фронту, щоб разом з англійцями, французами, німцями, італійцями, поляками, сербами, чехами і іншими трудящими різних національностей стати до бою проти орд фашистських варварів.

Попервах, звичайно, не дуже дивувались, хто якої національності, але пізніше, для зручності керування частинами, ведення масово-політичної роботи, командування, надсилаючи нові поповнення, намагались комплектувати бойові одиниці з бійців, що розмовляли спільною мовою.

Так, після чергового перекомплектування інтернаціональної бригади, вирішили організувати в складі польського батальйону імені Домбровського окрему роту з українців.

Про ім'я для цієї роти не довелось довго думати. Так, як італійці насамперед називали ім'я Гарібальді, німці Тельмана, всі вирішили, що найкраще буде назвати роту українців ім'ям великого поета - революціонера.

— Шевченко! Так — це великий борець за свободу, — гаряче захопив цю пропозицію начальник штабу чех. — Шевченко оспівав нашого Івана Гуса, він захоплювався Шафариком...

Розвідку в ніч проти 9 березня рота присвятила дню народження того, чие ім'я майорило на прапорці і в кожного було в серці. Бойове завдання рота виконала блискуче.

Без жодних втрат чота шевченківців проникла в глибоке розташування ворога, захопила полонених, кулемет, ящики патронів і ручних гранат, важливі папери батальйонного штабу фашистів.

В цій нічній операції особливо відзначився молодий сержант Павло Дем'янчук. Він воював з фашистами ще з мадрідських боїв, і трохи знав іспанську та італійську мови. Фалангісти, що стояли в секреті, вважали його за італійця і вільно пропустили повз себе, коли той назвав пароль (його повідомив перебіжчик). Італійські офіцери, в землянку до яких ускочив Павло, повірили, що він сержант сусідньої частини іспанських фашистів, надіславний для зв'язку.

Услід за Дем'янчуком вони вихопились за лінію, щоб не потрапити на гарячому «підозріле зборище», як повідомив їм хлопець, і потрапили просто в кільце багнетів республіканців. Тільки в штабі бригади офіцери розібрали, хто ж такий цей сержант і що вони потрапили в полон, не розгадавши військових хитрощів молодого бійця - інтернаціоналіста.

Павло Дем'янчук був родом спід Дрогобича на Західній Україні. Хлопцеві не було й п'ятнадцяти років, коли він, ховаючись під вагонами, їхав в Іспанію.

До того Павло Дем'янчук працював у наклеїщика афіш у Браїславі. Сюди він утік до свого дядька, років кілька перед тим з Польщі. Під час «паціфікації» Західної України польські жандарми вбили його батька і старшого брата, а мати збожеволіла і вмерла в лікарні.

Звичайно, життя Павла було не розкішне, а все таки він мав у дядька свій куток, шматок хліба і чисту сорочку. Тим більше, що хлопець також не сидів без діла, а завжди умів приробити якусь копійку.

Одного разу Павлові довелося наліплювати афішу, де оголошувалося про вечір, присвячений республіканській Іспанії. Вхід був безплатний, і Павло вирішив піти подивитись. Тут він дізнався, що фашисти напали на іспанський народ, нищать мирні села і міста, вбивають ні в чому невинуватих жінок і дітей.

— Хто ці фашисти? — спитав він стиха в свого сусіднього робітника, що стояв поруч.

— Різна бандитська наволоч. Цепні собаки панів, щоб терзати трудящий народ...

Павло тоді пригадав, як горіло їхнє село, підпалене легіонерами, дику розправу над рідними, сусідами й відразу вирішив піти робити: він мусить їхати й собі в Іспанію, так як тисячі відважних хлопців, які поїхали з різних країн допомагати героїчному народові захищати свою свободу.

У Франції Павла два рази затримували жандарми. В Парижі він сказав, що їде на південь на сільськогосподарські роботи, але в Перпіньяні йому вже не повірили.

Тоді він одверто розповів, що їде в Іспанію бити фашистів. Жандарми знову не повірили хлопцеві і заявили, що він, звичайно, кишеньковий злодюжка і тому буде направлений до «справного дому», якщо хтось не візьме його на поруки.

Виручив Павла один пристаркуватий залізничник. Він згодився взяти хлопця, ніби для праці на своєму винограднику.

Добрий чоловік повів Павла скупатися, нагодував його, дав чисту білизну і дещо з свого одягу. Ввечері набив кишені Павлові різним харчем і провів у депо.

— Ось ці хлопці одвезуть тебе на той бік кордону, а там собі знайдеш роботу, — ласкаво посміхнувся залізничник і передав Дем'янчука на піклування своїм товаришам.

* * *

Перших інтернаціоналістів Павло побачив у невеличкому прикордонному місті Фігерас... Тут формувались ешелони на Барселону.

Вибравшись із тендера, де він сидів закутаний у лантухи і прикиданий вугіллям, Павло ще на вокзалі зустрівся з двома поляками і чехом, які теж приїхали в Іспанію бити фашистів. Вирішили йти в одну частину.

В штабі, де записували добровільців, Павла спершу не хотіли приймати: — Неповнолітній, 17-річних не беремо (Павло прибавив собі два роки).

Тоді хлопець попросив чеха: — скажи їм, що фашисти не вбитали скільки років моему братові, закатувавши його у дефензиві.

Чех передав це начальнику і додав: — Справді, товариші, не вертатись же хлопцеві за тисячу кілометрів. Тим більше, що його вже збирались посадити за ґрати.

— Йому, безперечно, менше 17-ти років, — сказав начальник. — Але де вже його діти. Працюватиме зв'язківцем, або що...

На другий день ранком добровільці повантажились у спеціальний поїзд і годині о десятій рушили на Барселону.

На кожній станції поїзд інтернаціоналістів зустрічали величезні маси народу. Вони гукали: «Хай живе народний фронт!», «No pasaran!», «Рот фронту!» і підносили над головою руки, затиснуті в кулаки.

Добровільців засипали квітами, закидували апельсинами. Діти розносили по вагонах воду, свіжі газети; дівчата роздавали шовкові вишиті хусточки і значки організацій народного фронту.

В Барселоні Павло і чех потрапили в одну чоту. Високий кремізний серб згодився навчити Павла кулеметній справі. Чех був призначений помічником до серба.

Діставши обмундирування, бійці інтернаціональної бригади пройшли урочистим маршем по вулицях красивого міста. Павло гордо відбивав крок, правда, не завжди в лад. І хоч важка гвинтівка і шолом здорово заважали хлопцеві, він не відставав і тривався так, наче йому справді було вже сімнадцять років.

Ніколи Павло потім не міг забути як їх зустрічав народ міста. Дощ, ціла злива квітів засипала інтернаціоналістів. Люди, що густою масою стояли на тротуарах, захоплено вітали рицарів свободи, не знаючи як виявити свою приязнь і захоплення. Матері піднімали на руки своїх дітей, щоб вони могли краще бачити своїх захисників.

Узбережжям доїхали до Валенсії, а там — на Мадрид. Інтернаціональна бригада поспішала на захист серця Іспанії, над яким уже заніс ніж для удару фашистський запроданець генерал Франко.

В дорозі не гаяли часу. Серб виявився добрим знавцем справи.

Йому дуже полюбився Павло — хлопець надзвичайно швидко схоплював правила поводження зо зброєю.

Домовились, що Павло, попервах, носитиме патрони, а там через скільки часу, йому можна буде довірити і кулемет.

У Мадрид приїхали вони пізно ввечері. В бій пішли зовсім несподівано. Їхній батальйон був призначений спершу у резерв і розташувався за містом у якомусь маєтку чи хуторі. Вдосвіта їх побудили — виступати негайно. Інтернаціональна бригада того дня мала прийняти на себе основний удар ворога.

Зібрались швидко, мовчки посідали в грузовики. Довго мчали вулицями і завулками. Було темно і безлюдно. Зрідка транзитні патрулі на мотоциклах, або прожектор обмацував небо. Вгорі, немов на густому бархаті самоцвіти, горіли величезні яскраві зорі.

Ранок зустрів Павла уже в парку, в першій лінії позицій республіканців. Хлопець лежав у невеликому заглибленні, яке викопав лопаткою, за вказівками товаришів. Серб установив кулемет і лежав поруч нього. Він так спокійно позирав спід кулі на галявину, ніби прийшов сюди не воювати, а ловити щигана у сілце.

В парку просипались пташки, поміж опалим листям перебігали мишка. Все це заспокоїло Павла — вже було зовсім не страшно. Досадно тільки, що не встиг навіть роздивитись на місто, яке може доведеться і кров пролити.

Оддалік на стежці заклопотано поравсь горобець, не звертаючи жодної уваги на хлопця.

«Зовсім як вдома на городі», подумав Павло і йому здалось чомусь особливо така рідна і мила ця незавидна, сіренька пташка.

Раптом на лівому фланзі вдарив рушничний постріл. Ще Потім почали стріляти ті, що лежали попереду Павла.

— Почалось.

Павло пильно вдивлявся уперед, але нічого ще не було видно.

Нараз зза невеличкої альтанки на горбі, метрів 800 від них залопотів кулемет фашистів. Павло ясно бачив, як миготили спалахи вогню. Кулі дзижчали десь ліворуч поверх бійців, що лежали у маленьких окопчиках поміж дерев.

Серб старанно націлив «Гочкіса» і пустив коротку чергу. Кулемет фашистів продовжував строчити. Серб поправив наводку і пустив відразу увесь магазин. Кулемет фашистів засікся і змовчів.

— Підбили, ура! — вигукнув Павло і заплескав у долоні.

Бій все розгорявся. Але Павло уже зовсім не боявся кулі, які дзижчали з усіх боків немов джмелі. Він метко перебігав річкаком поміж деревами і підносив патрони.

Коли їм довелось переставляти кулемет, щоб обстріляти фланг марокканців, другий номер був поранений. Його заступив Павло. Раптом «Гочкіс» замовк. Серб упав навznak, широко розкинувши руки. Куля вдарила його просто в лоб. Павло залишався сам. Він озирнувся. Невеличка купка бійців, що залишалась від їхньої

групи, зробивши перебіжку, біла з гвинтівок по маврах. Вони вибігли зза кущів і намагались обійти республіканців справа.

Павло перевіряв наводку і обережно натиснув спуск. Кулемет затремтів на своїх тринюгах, але черга рівно лягла на кущі. Поки маври перешиковувались для нового «броска», Павло швидко перемінив магазин, поправив приціл і став чекати.

Як тільки маври підвели від землі свої червоні фески, Павло знову пустив по них кілька коротких і метких черг.

Пригадуючи науку свого бойового вчителя, Павло, підправивши приціл, намагався діставати ворогові по колінах. Схоплюючись для перебіжки, марокканці нахиляли голови, і кулі, випущені Павлом, разили їх на смерть.

Близько двох годин так тримався із своїм кулеметом Павло, поки не підійшли резерви.

Надвечір, коли атаку заколотників відбили, Павло поміж кулі назбирав цілий оберемок фесок з побитих ним марокканців. Одну з них він хвацько насунув на свою вихрасту голову і довго не хотів розставатися з нею.

Після цього Дем'янчук брав участь у контратаці на Університетське містечко, в бою за госпіталь Санта-Крістіна. Тут він перше був поранений в ліву руку. Хлопець хотів залишитися з кулеметом до кінця бою, але командир чоти одіслав його на перев'язний пункт.

В бою під Лас-Росасом, коли з окремих розпорошених загонів, в муках народжувалась регулярна армія республіки, Павло знову відзначився. Засівши в зручному місці, він знищив своїм кулеметом цілу роту фашистів. Отже, на арагонський фронт він потрапив уже як ветеран війни і сержант республіканської армії.

Загинув Павло Дем'янчук як герой.

Це було тих чорних днів зради, коли фашистські шпигуни троцькістської банди ПОУМ відкрили фронт італійським інтервентам. Моторизовані колони ворога кинулись у прорив, намагаючись оточити і знищити головні сили республіканців. Тільки швидкий і організований відступ міг врятувати їх.

Рота імени Тараса Григоровича Шевченка прикривала відступ. Павло мав наказ стримувати фашистів, поки республіканці не відійдуть на нові позиції. Стримувати, хоча б ціною життя.

Дем'янчук достойно зустрів ворога. Кілька лютих атак йому вдалося відбити. Він був поранений і ледве тримався від втрати крові. Але кулемет працював бездоганно. Це вже був не «Гочкіс», а чудовий станковий кулемет найновішої конструкції, виготовлений на збройових заводах Барселони.

Та в руках у нього залишалась остання стрічка. Заправивши її, Павло зрозумів — кінець! За хвилину доведеться наложити голову тут на обвітреному горбі, на землі, що порепалась від жарких променів південного сонця. Зрозумів, що тепер ніколи не здійсниться його давня мрія — побачити єдину в світі країну,

яка є матір'ю, а не мачухою трудящій людині. Ніколи вже не доведеться стати над Дніпром - славутою, уклонитись могилі волюнкого Кобзаря...

Пильно вдивляючись у бійницю, Павло заспівав «Заповіт». Нараз італійці схопились в атаку.

Павло короткими, але меткими спалахами примусив їх залягти. Однак, тільки кулемет змовк, інтервенти знову кинулись уперед.

... І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій,— співав хлопець,— не забудьте пом'янути...

Більше не лишалось у нього жодного патрона.

З диким вереском фашистська зграя кинулась на Дем'янчука — Здавайсь! Алала! — горланили італійці.

— Шевченківці не здаються! — вигукнув Павло і вискочив з двома гранатами назустріч ворогам.

В останню хвилину, коли леза багнетів уже готові були пробити йому груди, він кинув обидві гранати собі під ноги. Вибух знищив цілу купу фашистів.

Так загинув смертю героя рицар свободи — український юнак — Павло Дем'янчук, кулеметник роти імені Шевченка.

Харків, 1939 р.

Григорій Чут

На степ, овіяний вітрами,
Пливуть тумани із Дніпра.
Стоїть оспівана піснями
Висока Канівська гора.
Туди прийшов я на світанні
Під шум тополь і плеск води,
Тебе зустріти, новий Канів,
Твої оновлені сади.
Там сяють роси срібнокрилі
І пахнуть квіти запавні.
Там на Тарасовій могилі
Шумлять окрилені пісні.
Як би ти встав, Тарасе, нині
І подивився навкруги,

Де Дніпр пливе у далі сині,
Де хвилі б'ються в береги,
Де буйно квітнуть нові далі,
Де оновилася земля,
І мудрий вождь, великий Сталін
Нам путь показує з Кремля.
... Любов народу меж не має,
Вона глибока, як моря.
Народ палкі пісні співає
Про славу й мужність Кобзаря.
І завжди буде спів бреніти
У наш новий і гордий час.
В серцях мільйонів буде жити
Тарас.

Глухів, 1939 р.

М. О. Некрасов

НА СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКА

Не побивайтеся з жалю невітшного !
Сталося ждане і трохи не бажане.
Так загибає з ласки всевишнього
Руського краю людина поважана
З давнього часу. Літа молодечії,
Повні жаги, сподівань і захоплення,
Мужні слова, боротьба проти течії,
Потім заслання незміряне гноблення ...

Всього зазнав він : тюрми Петербурзької,
Допитів, глуму, жандармської чемності,
Всього — пустелі, землі Оренбурзької,
Мурів фортеці ... Забутий, в злиденності,
Люто зневажений там лиходіями,
Жив він солдатом — з солдатами жалкими,
Міг він і вмерти, звичайно, під палками,
Може і жив він отими надіями.

Та вкоротити страждань не бажаючи,
Руських людей провидіння пурхаюче
Приберегло його в дні поневолення.
Строк йому вийшов, ось і визволення,—
Всі не відчуті ще з юності радощі
Серцеві милі йому посміхалися.
Тут ось життя його з божеських заздрощів,—
Враз обірвалося.

Переклав А. Шмигельський.

М. Хашеватський

ПАМ'ЯТНИК Т. Г. ШЕВЧЕНКОВІ В ХАРКОВІ

Караюсь. мучуся,
але не каюсь.

Т. Шевченко.

Зазнав ти карн, муки знав,
Але не каюся ніколи.
І гордо зброю ти підняв
Проти свавільного Миколи.

В пустелю він тебе заслав,
Пройшов ти всі пекельні кола,
І як боець у полі впав
За людське щастя і за волю.

Ти зараз бронзовий ідеш,
І навстіж світ, і світ без меж,
І радістю країна сяє,

І гість жаданий всюди ти.
І всюди сестри і брати
І радо всяк тебе стрічає.

Харків, 1939 р.

(З єврейської).